

Каленюк І. С.

*доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу соціальної інфраструктури
Інституту демографії і соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України*

Котенко Т. М.

*головний економіст відділу соціальної інфраструктури
Інституту демографії і соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України*

Kaleniuk I. S.

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head Researcher of Social Infrastructure Department,
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine*

Kotenko T. M.

*Head Economist of Social Infrastructure Department,
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine*

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ І ТУРИЗМУ ЯК ЗНАЧУЩОГО СЕГМЕНТУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

SOCIAL ASPECTS OF DEVELOPMENT RECREATION AND TOURISM AS A SIGNIFICANT SEGMENT OF WORLD ECONOMY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS

Анотація. У роботі розглянуто теоретико-методологічні засади реалізації соціальних функцій рекреації і туризму як значущого сегменту світового господарства, з'ясовано сутність рекреації і туризму, визначено особливості туристично-рекреаційної діяльності та її соціально-економічних результатів, узагальнено основні напрями впливу рекреації і туризму на суспільний розвиток, обґрунтовано пріоритети підвищення соціальної ефективності рекреації і туризму в Україні та світі.

Ключові слова: рекреація і туризм, соціально-економічні фактори розвитку рекреації і туризму, соціальна ефективність, світове господарство, національна економіка.

Вступ та постановка проблеми. Сучасна складна економічна ситуація у світі в цілому та в Україні зокрема зумовлює особливу актуальність дослідження проблем досягнення сталого соціально-економічного розвитку країни, в якості одного з реальних чинників якого в сучасному світі розглядається рекреація і туризм як сфери надзвичайно важливої соціально-економічної діяльності. Наслідками глобальної економічної кризи є спад виробництва, скорочення робочих місць, інфляція. У результаті бюджет держави недоотримує значні кошти, а рекреація і туризм не потребують значних інвестицій та порівняно з іншими галузями господарства досить швидко розвиваються, що дасть змогу за короткий термін створити нові робочі місця та суттєво наповнити бюджет. Рекреація і туризм стимулюють розвиток інших галузей, таких як харчова та легка промисловість, будівельна галузь, торгівля, транспорт і зв'язок та ін.

Важливим соціальним аспектом розвитку рекреації і туризму є потужний вплив туристично-рекреаційної діяльності на людський розвиток, забезпечення оздоровлення та відпочинку населення, проведення змістовного дозвілля. Україна має величезний потенціал для розвитку рекреації і туризму, представлений різноманітними

туристично-рекреаційними ресурсами. Водночас актуальним виступає реалізація цього потенціалу, його використання задля розширення можливостей людського розвитку, вирішення соціальних проблем населення.

Отже, поглиблення теоретико-методологічних засад дослідження соціальних аспектів розвитку рекреації і туризму як значущого сегменту світового господарства, визначення заходів щодо удосконалення функціонування та перспектив розвитку туристично-рекреаційної індустрії, підвищення соціальної ефективності рекреації і туризму в Україні і світі є однією з найважливіших актуальних проблем сучасної економічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рекреація і туризм – найдинамічніші галузі у світі, чинники економічного та культурного розвитку, захисту навколишнього середовища та історико-культурної спадщини, міжнародного взаєморозуміння та миру. Сьогоднішнім завданням є збереження і примноження туристично-рекреаційного потенціалу нашої країни, нагромадженого століттями, поставити і заставити працювати на його користь нові організаційно-економічні механізми, що відкриваються в сучасному світі.

Проблеми рекреації і туризму знаходяться в центрі уваги економічної та економіко-географічної науки. Най-

більш глибоко та системно розглядаються особливості територіальної локалізації рекреаційних ресурсів, рекреаційна місткість та природно-рекреаційний потенціал територій, розвиток туристично-рекреаційних комплексів, дослідження рекреації і туризму як сфери ринкових відносин, проблеми розвитку рекреації і туризму, зокрема як видів діяльності, забезпечення об'єктами туристично-рекреаційної інфраструктури, надання туристично-рекреаційних послуг населенню, питання розробки і реалізації державної та регіональної політики щодо розвитку рекреації і туризму, теоретичні аспекти функціонування міжнародного туризму в роботах цілого ряду вчених економ-географів та економістів, таких як Багров М.В., Веденін Ю.А., Гідбут О.В., Твердохлебов І.Т., Долішній М.І., Нудельман М.С., Пістун М.Ф., Стеченко Д.М., Шаблій О.І., Руденко В.П., Крачило М.П., Генсірук С.А., Котляров Є.А., Квартальнов В.А., Євдокименко В.К., Жильцов Є.Н., Якобсон Л.І., Любіцева О.О., Куценко В.І., Новіков В.М., Мельник А.Ф., Паціорковський В.В., Кравців В.С., Пітюренко Ю.І., Герасимчук З.В., Фоменко Н.В., Мальська М.П., Худо В.В., Федорченко В.К. та ін. [1–14]. Проте дослідження соціальних аспектів розвитку рекреації і туризму як значущого сегменту світового господарства, визначення їх впливу на економіку країни і суспільний розвиток, підвищення соціальної ефективності рекреації і туризму в Україні та світі потребують більш повного наукового обґрунтування.

Метою даної роботи є поглиблення теоретико-методологічних засад дослідження соціальних аспектів розвитку рекреації і туризму як значущого сегменту світового господарства. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: з'ясування сутності рекреації і туризму, визначення особливостей туристично-рекреаційної діяльності та її результатів, узагальнення основних напрямів впливу рекреації і туризму на суспільний розвиток, обґрунтування пріоритетів підвищення соціальної ефективності рекреації і туризму в Україні та світі.

Результати дослідження. Теоретико-методологічні та методичні основи дослідження рекреації і туризму, особливостей їх розвитку, розробка адекватних сучасним умовам підходів до їх регулювання та організаційно-економічного механізму розвитку базуються на розгляді рекреації і туризму у трьох аспектах:

- сутнісному (аналіз основних складових рекреації і туризму, рекреаційної і туристичної діяльності, рекреаційних і туристичних послуг);

- системно-функціональному (дослідження структури, взаємозв'язків складових елементів, впливу комплексу факторів на розвиток і цілісність рекреації і туризму);

- організаційно-управлінському (розгляд основних принципів і підходів до побудови організаційних структур і функціональних механізмів регулювання розвитку рекреації і туризму, а також ринків рекреаційних і туристичних послуг усіх рівнів).

Саме тому в першу чергу звертається увага на з'ясування сутності рекреації і туризму як складного соціального феномену. Існують різні підходи до визначення понять «рекреація» і «туризм». Рекреація (лат. *rescreatio* – відновлення сил) – у вузькому розумінні розглядається як просте відновлення, відтворення сил, витрачених людиною в процесі різноманітної діяльності; у широкому розумінні – як різноманітні види людської діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола особистих та соціальних потреб [1, с. 16]; сукупність явищ і відносин, що виникають у процесі використання вільного часу для оздоровчої, пізнавальної,

спортивної, культурно-розважальної діяльності людей на спеціальних територіях, у тому числі тих, що знаходяться поза населеним пунктом, який є місцем їх постійного проживання [2, с. 5]. Необхідною умовою розвитку рекреації є наявність рекреаційних ресурсів. Рекреація за її тривалістю можна поділити на короткострокову, з поверненням на нічліг до місця постійного проживання, та довгострокову – з ночівлею поза місцем постійного проживання. Територіально короткострокова рекреація обмежується приміською зоною; здійснення довгострокової рекреації територіально практично необмежене.

Туризм (фр. *tourisme* – подорож) – сукупність явищ і відносин, що виникають у процесі подорожі та перебування людей поза місцем їх постійного проживання, якщо перебування не перетворюється в тривале проживання або тимчасове заняття заради заробітку [2, с. 11; 3, с. 40]; подорожі у вільний час, поїздки з пізнавальною метою або на відпочинок, один із видів активного відпочинку; діяльність осіб, які здійснюють поїздки і перебувають у місцях, що знаходяться за межами їх звичайного середовища проживання на термін від 24 годин до одного року, з будь-якою метою, але без здійснення діяльності, що оплачується з джерел, які знаходяться у місці відвідання (за визначенням, прийнятим Всесвітньою туристичною організацією); тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування [15, с. 1].

Необхідність розширити поняття туризму за його традиційні межі було викликано ростом інтенсивності сучасних міжнародних в'їзних – виїзних процесів і глобалізацією їх впливу на економіки держав світу. Виходячи з визначення туризму, можна зробити висновок, що цілі туризму багатоманітні: активний відпочинок, участь у ділових, наукових і культурних зустрічах, спортивна, оздоровча, виховна, релігійна, екологічна, культурно-пізнавальна, історична, літературно-художня, навчальна, пов'язана із задоволенням спеціалізованих інтересів, діяльність тощо.

Отже, узагальнюючи багатогранність визначень, можна прийняти таке трактування рекреації і туризму – це суспільне явище, яке відображає відносини з приводу відновлення та розвитку життєвих сил людини. Рекреація і туризм реалізуються у вигляді рекреаційної і туристичної діяльності, що означає надання й отримання різноманітних оздоровчих, пізнавальних, спортивних, культурних та інших послуг. Складна система туристично-рекреаційних закладів, підприємств інфраструктури та інших галузей, що мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення – це туристично-рекреаційна сфера.

Туристично-рекреаційна сфера виконує суспільно необхідні функції – максимальне задоволення потреб населення в оздоровленні, лікуванні, відпочинку, духовному та фізичному розвитку. Потрібно зазначити, що центральне положення в рекреаційній сфері займає людина. Це стосується, з одного боку, оздоровлення населення країни за допомогою мережі державних санаторіїв, забезпечення санаторного лікування категорій населення, яке потребує державної підтримки; з іншого – задоволення попиту населення країни й іноземних громадян на відпочинок і курортне лікування в умовах, які задовольняють найбільш вимогливі потреби (фешенебельні апартаменти, широкий асортимент лікувальних послуг, розвинута сфера розваг тощо).

Функції туристично-рекреаційної сфери можна поділити на чотири основні групи: медико-біологічні; соці-

ально-культурні; економічні; політичні [2, с. 26]. Медико-біологічна функція (санаторно-курортне лікування й оздоровлення) полягає у відновленні фізичних і духовних сил, подальшому оздоровленні людини. Соціально-культурна функція задовольняє культурні, духовні потреби населення, потреби пізнання в найширшому значенні. Соціально-економічна функція – відтворення робочої сили, яке прискорює зростання продуктивності праці та підвищення ефективності виробництва. В умовах ринкової економіки важливим є те, що рекреація і туризм забезпечують зайнятість населення, зменшуючи кількість безробітних, знижуючи соціальну напругу в суспільстві. Відбувається збільшення фонду робочого часу за рахунок зниження захворюваності, підвищення життєвого тону. Крім того, туристично-рекреаційна сфера забезпечує оптимальне використання трудових і природних ресурсів, підвищення загального рівня економічного розвитку території. З економічної точки зору важливим також є те, що рекреація та туризм є специфічною формою попиту на товари та послуги, які формують окрему сферу господарської діяльності, що розширює асортимент продукції традиційних галузей промисловості й АПК. Особливу роль відіграє туризм у відродженні та розвитку народних промислів.

Таким чином, в умовах ринкових відносин туристично-рекреаційна сфера виконує низку економічних функцій: розвиток господарства регіонів країни; зростання зайнятості населення за рахунок рекреаційного і туристичного обслуговування та розвитку галузей, опосередковано пов'язаних із рекреацією і туризмом; вплив на структуру балансу грошових витрат і прибутки населення, територіальний і платіжний баланс; надходження валюти від іноземного туризму.

Також можна виділити екологічні, міжнародні, інтеграційні, містоутворюючі функції:

- екологічна функція полягає в тому, що, з одного боку, функціонування туристично-рекреаційної сфери стимулює, з іншого – обмежує розвиток ряду виробництв, які завдають шкоди дозвіллу, природним і культурним цінностям;

- міжнародна функція полягає в тому, що рекреаційна та туристична діяльність відіграє велику роль у становленні та зміцненні міжнародних зв'язків, ділових контактів, налагодженні міцних стосунків між державами та певними регіонами, нарощуванні експортного потенціалу держави і регіонів, збільшенні частки валютних надходжень;

- містоутворююча функція проявляється через створення міст-курортів або курортних агломерацій.

Метою туристично-рекреаційної діяльності є виробництво послуг, які б задовольняли потреби населення у відновленні затрачених сил. Комплекс рекреаційних і туристичних послуг, необхідних для задоволення потреб людини під час оздоровлення, відпочинку та подорожі, формує специфічний результат діяльності – рекреаційний і туристичний продукт.

Рекреація і туризм як специфічні сфери економіки, які тісно пов'язані з суміжними й обслуговуючими галузями, справляють безпосередній вплив на соціально-економічний розвиток, забезпечують досягнення соціального й економічного ефекту, виступають фактором оптимізації структури господарських комплексів. Високий рівень їх локалізованості детермінує необхідність вивчення відповідних територіально-господарських форм організації рекреації і туризму в Україні, територіальних особливостей функціонування рекреаційних зон і туристичних центрів із метою розробки адекватних сучасним економічним умовам механізмів регулювання їх розвитку, особливо в сучасних умовах управління економікою.

Ефективність функціонування рекреації та туризму значною мірою визначається рівнем її територіальної організації, сутність якої полягає в раціональному поєднанні засобів розміщення рекреантів і туристів, рекреаційних ресурсів, місць розселення обслуговуючого персоналу, закладів, що забезпечують умови для відпочинку населення. Організаційно-управлінська структура туристично-рекреаційної сфери являє собою сукупність організаційних форм, методів та органів управління, які є ієрархічно узгодженими та забезпечують цілеспрямований і взаємоузгоджений розвиток усіх ланок туристично-рекреаційної сфери.

Спираючись на властивості туристично-рекреаційних послуг, необхідно зазначити, що специфіка ринку туристично-рекреаційних послуг, його кон'юнктура детермінуються співвідношенням споживчого попиту населення (в першу чергу платоспроможного) на туристично-рекреаційні послуги та їх пропозиції. Ураховуючи особливості ринку туристично-рекреаційних послуг, ринкова система організації економічної діяльності у цій сфері не є бездоганною та має ряд суперечливих аспектів. Серед них – обмеженість (недосконалість) конкуренції, часто пов'язана з унікальним для споживача характером певних видів туристично-рекреаційних послуг; належність туристично-рекреаційних послуг до категорії «суспільних благ» («колективних товарів»); віднесення їх до «виробництв із позитивними та негативними зовнішніми ефектами»; існування ринків туристично-рекреаційних послуг, де ринкове саморегулювання (в основному на соціально значущі види послуг) не спрацьовує. Усунення вказаних протиріч і недоліків механізмів функціонування ринку туристично-рекреаційних послуг вимагає втручання держави за умови паралельного застосування і комбінування елементів регулюючого впливу громадських та інституціональних структур, а також саморегулювання суб'єктів туристично-рекреаційного підприємництва. Означена форма регулювання проявляє себе через специфічний організаційно-економічний механізм розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Нині актуальним є підвищення соціальної ефективності рекреації і туризму. Визначення сутності категорії соціальної ефективності рекреації і туризму представляє собою досить складну проблему. Напевно, неможливо виразити в точних економічних або вартісних показниках усі параметри, що характеризують соціальну ефективність системи рекреації і туризму. Ті спроби формалізувати залежність між рекреацією і туризмом та економічним зростанням, які здійснені знаними науковцями і фахівцями-практиками, є дещо однобічними, оскільки акцентують лише на конкретній вартісній оцінці інвестиційного ефекту рекреації і туризму, що віддзеркалює зростання національного доходу. Більш важливим, однак, є розуміння основних причинно-наслідкових зв'язків і залежностей, механізму впливу рекреації і туризму, їх структури, способу організації, управління і фінансування на процес суспільного розвитку.

Соціально-економічна ефективність функціонування рекреації та туризму характеризується, з одного боку, рівнем відновлення і розвитку життєвих сил людини та суспільства в цілому (соціальний ефект / соціальна ефективність), з іншого – сучасним станом рекреації і туризму та можливостями їх розвитку в майбутньому (економічний ефект / економічна ефективність). З цієї точки зору важливого значення набуває оцінка передумов і факторів, які обумовлюють розвиток рекреації і туризму в регіонах і країні загалом.

У науковій літературі пропонуються наступні фактори, що впливають на розвиток рекреації та туризму:

– статичні та динамічні. До статичних відносяться природно-географічні (природа, клімат, рельєф, багатства підземних надр) та культурно-історичні фактори, які мають незмінне значення. Люди лише пристосовують їх до туристично-рекреаційних потреб, роблячи їх доступнішими для використання. До динамічних відносяться демографічні, соціально-економічні, матеріально-технічні та політичні фактори, які мають різне значення та змінюються в просторі та часі;

– зовнішні та внутрішні. До зовнішніх факторів відносяться демографічні та соціальні зміни, економічні та фінансові фактори, зміни політичної ситуації та правового регулювання, рівень розвитку транспортної інфраструктури, торгівлі тощо. Внутрішні фактори діють безпосередньо в туристично-рекреаційній сфері та пов'язані з організацією рекреаційної і туристичної діяльності.

Соціальні результати туристично-рекреаційної сфери знаходять прояв у показниках оздоровлення, відпочинку та всебічного розвитку особистості. Значущість рекреації зростає на фоні посилення впливу негативних наслідків НТП, які відображаються в погіршенні стану природного середовища та, як наслідок, суспільного здоров'я. Як свідчать дослідження, оздоровлення пересічного зайнятого дозволяє скоротити витрати від тимчасової непрацездатності на три-чотири дні щорічно, знизити втрати робочого часу від скорочення смертності в працездатному віці на шість-сім днів щорічно, скоротити перебування на лікуванні в стаціонарі на два-три дні, підвищити продуктивність праці на 3%, скоротити кількість відвідувань поліклінік у два рази.

Значний вплив на вибір способів і місць відпочинку має рівень матеріальної забезпеченості населення. Залежно від рівня доходів споживачів туристично-рекреаційних послуг можна поділити на три групи. До першої групи відносяться особи з невисоким рівнем доходів (вчителі шкіл і професійно-технічних училищ, середній медичний персонал та інші працівники бюджетних установ). Представники даної групи виявляють досить високу активність до різноманітних розваг, відпочинку, екскурсійної діяльності, придбання дрібних сувенірів тощо. У міжнародному туристичному обміні це найбільш крупний сегмент споживачів туристично-рекреаційних послуг. Другу групу складають особи з середнім рівнем доходів (підприємці, лікарі, викладачі вищих навчальних закладів та ін.). Основна мета представників даної групи – активний відпочинок, пов'язаний із культурно-розважальними заходами, та відвідування оздоровчо-лікувальних процедур. До третьої групи відносяться особи з високим рівнем доходів, які виявляють зацікавленість до вивчення природи, культури, традицій інших народів і спроможні витратити на туризм і рекреацію значні кошти. На структуру ринку туристично-рекреаційних послуг впливає також вік населення. Відповідно, у рекреації і туризмі вирізняють наступні три сегменти: «молодіжний» – особи у віці 15–29 років; «дорослий» – 30–59 років; «третього віку» – 60 років і старше.

Економічні передумови та ресурси – це туристично-рекреаційні підприємства, трудові ресурси, транспортна доступність, розвиненість соціальної інфраструктури та матеріального виробництва, яке безпосередньо чи опосередковано працює на туристично-рекреаційну сферу, вигідність економіко-географічного положення, характер розселення в рекреаційних зонах та туристичних центрах, їх зв'язок із зовнішніми пунктами матеріально-технічного і продовольчого постачання, розміщення відносно рекреаційних зон та туристичних центрів, використання додаткової робочої сили в місяці максимального розгортання.

Провідна роль серед економічних умов та ресурсів належить туристично-рекреаційній інфраструктурі. За функціональним призначенням вона поділяється на виробничу (транспорт, зв'язок, будівельна індустрія, водо-, енергопостачання) і соціальну (підприємства торгівлі, ресторанного господарства, побутового обслуговування, культури, дитячі та медичні установи). Також виділяють об'єкти ринкової інфраструктури, які стосуються туристично-рекреаційної діяльності та пов'язані з охороною довкілля і відтворенням рекреаційних ресурсів.

Передумовою розвитку рекреації і туризму є туристично-рекреаційні потреби, які поділяються на суспільні, групові й особисті. Суспільні потреби – це потреби суспільства у відновленні фізичних і психологічних сил, а також всебічному розвитку усіх його членів. Групові потреби виникають у формальних та неформальних групах. Особливі групові потреби в туристично-рекреаційній діяльності визначають територіальні групи людей (населення міст, селищ, областей, регіонів). Особисті потреби – це потреби конкретної особи в лікуванні, оздоровленні, спілкуванні з природою, пізнанні духовних і матеріальних цінностей, розваг та ін.

На туристично-рекреаційні потреби населення впливають як суб'єктивні фактори (смаки, переваги, мода на різні види та райони відпочинку; реклама, яка стимулює попит на рекреаційні послуги; проведення культурних, спортивних, ярмаркових та інших заходів), так і об'єктивні фактори, наприклад, зміна доходів населення. Нині платоспроможність населення України різко впала, унаслідок чого лише незначна частина населення має можливості для повноцінного задоволення своїх туристично-рекреаційних потреб. Тому сьогодні в умовах транзитивної економіки насамперед має бути приділено більшу увагу до розвитку приміського відпочинку, відпочинку в сільській місцевості, з використанням інфраструктури турбаз, кемпінгів, мотелів тощо, призначених для низько- і середньодоходних верств [16].

Можливість задоволення туристично-рекреаційних потреб також залежить від обсягу і структури вільного часу населення. Сьогодні властиве поглиблення розбіжностей між структурою вільного часу й економічними можливостями населення. З одного боку, велика кількість підприємств надає своїм співробітникам неоплачувані відпустки. Однак більшості населення, маючи вільний час, не може скористатись туристично-рекреаційними послугами у зв'язку з відсутністю необхідних коштів. З іншого боку, працівники комерційних структур, маючи матеріальні можливості для відпочинку, у багатьох випадках позбавлені навіть короткострокової відпустки.

Зазначені вище фактори, у свою чергу, поділяються на екстенсивні, інтенсивні та стримуючі. До екстенсивних факторів відносяться зростання кількості працівників, зростання обсягу матеріальних ресурсів, що включаються у господарський обіг, будівництво нових туристично-рекреаційних об'єктів; до інтенсивних – підвищення кваліфікації персоналу, удосконалення професійно-кваліфікаційної структури та техніко-технологічної бази, раціональне використання матеріальних ресурсів тощо. До стримуючих факторів, які негативно впливають на розвиток туристично-рекреаційної сфери, відносяться: економічні кризи, зростання зовнішньої заборгованості, політична і фінансова нестабільність (інфляція, стагнація валют), зростання цін на предмети споживання, безробіття, скорочення обсягів особистого споживання, незадовільна екологічна ситуація, банкрутство туристичних фірм тощо.

Відтак, сукупність соціально-економічних факторів (передумов) пріоритетного розвитку рекреації і туризму в Україні та світі включає:

- покращання (погіршення) економічної та фінансової ситуації;
- збільшення (зменшення) доходів населення;
- підвищення (зниження) туристично-рекреаційної активності населення в залежності від частини доходів, яку воно спрямовує на відпочинок;
- зростання (зниження) частки суспільних коштів на покриття витрат на лікування, оздоровлення та туризм;
- попит і пропозиція на ринку туристично-рекреаційних послуг;
- просування, реклама та реалізація туристично-рекреаційних послуг;
- зростання ролі кадрів у туристично-рекреаційній діяльності (збільшення чисельності зайнятих, удосконалення професійно-кваліфікаційної структури, покращання умов праці тощо);
- посилення ролі приватного рекреаційного та туристичного бізнесу;
- залучення інвестицій і поживлення інноваційної діяльності;
- налагодження механізмів державного регулювання (фінансово-економічного, організаційного, правового та

інформаційно-аналітичного) туристично-рекреаційної сфери.

Висновки. Туристично-рекреаційна індустрія виступає однією з найдинамічніших сфер у світі та Україні, вона розвивається дуже швидкими темпами, стає вагомим частинкою національної економіки та потужним наповнювачем державної скарбниці. Розвиток рекреації та туризму виступає важливим пріоритетом соціально-економічного розвитку України, вагомим чинником стабілізації та структурної перебудови національної економіки, суттєво впливаючи і на розширення можливостей людського розвитку, і вирішення соціальних проблем населення, зокрема забезпечення оздоровлення та відпочинку населення, проведення змістовного дозвілля.

Саме тому перспективними є подальші дослідження соціальних аспектів розвитку рекреації і туризму як складової стратегії підвищення соціальної ефективності відповідної підсистеми національної економіки.

Наголос на соціальних аспектах відтворення і використання національного туристично-рекреаційного потенціалу обґрунтує комплексність розв'язання проблем функціонування рекреації і туризму в Україні та світі в контексті пріоритетів сталого людського розвитку.

Список використаних джерел:

1. Туризм і охорона культурної спадщини: український та польський досвід : [монографія] / В. Вакуленко, І. Валентюк, В. Грибан, С. Коротич [та ін.]. – К. : К.І.С., 2003. – 176 с.
2. Мироненко Н.С. Рекреационная география / Н.С. Мироненко, И.И. Твердохлебов. – М. : МГУ, 1981. – 207 с.
3. Бейдик О.О. Географія туризму. Глумачний словник термінів / О.О. Бейдик. – К. : Київський університет, 1993. – 56 с.
4. Веденин Ю.А. Динамика территориально-рекреационных систем / Ю.А. Веденин. – М. : Наука, 1982. – 260 с.
5. Долишний М.И. Карпатский рекреационный комплекс / М.И. Долишний, М.С. Нудельман, К.К. Ткаченко [и др.]. – К. : Наукова думка, 1984. – 148 с.
6. Гидбут А.В., Мезенцев А.Г. Курортно-рекреационное хозяйство (региональный аспект) / А.В. Гидбут, А.Г. Мезенцев. – М. : Наука, 1991. – 94 с.
7. Розміщення продуктивних сил України / С.І. Дорогунцов, Ю.І. Пітюренко, Я.Б. Олійник [та ін.]. – К. : КНЕУ, 2000. – 364 с.
8. Стеченко Д.М. Передумови і напрями формування туристичного ринку в Україні / Д.М. Стеченко // Туризм: теорія і практика. – 2005. – № 1. – С. 10–12.
9. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О.О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2002. – 436 с.
10. Герасимчук З.В. Регіональна політика розвитку рекреаційної сфери: механізм формування та реалізації : [монографія] / З.В. Герасимчук, М.В. Глядіна. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 164 с.
11. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н.В. Фоменко. – К., 2007. – 312 с.
12. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг / М.П. Мальська. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
13. Економічні та гуманітарні напрями розвитку соціальної інфраструктури : [монографія] / В.М. Новіков, Н.М. Деева, Г.А. Дмитренко [та ін.]. – Вінниця : ПП Балюк І.Б., 2012. – 512 с.
14. Трансформація соціальної інфраструктури в контексті забезпечення гуманітарного розвитку : [монографія] / В.М. Новіков, Н.М. Деева, І.С. Каленюк [та ін.]. – Вінниця : ПП Балюк І.Б., 2015. – 384 с.
15. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18.11.2003 р. № 1282-IV // Відомості Верховної Ради України – 2004. – № 13. – Ст. 180.
16. Богуш Л. Г. Розвиток доступного масового і спеціалізованого туризму: можливості та пріоритети в контексті наповнення регіональних і муніципальних бюджетів / Л.Г. Богуш, Т.М. Котенко // Ефективна економіка. – 2015. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=11&y=2015>.

Аннотация. В работе рассмотрены теоретико-методологические основы реализации социальных функций рекреации и туризма как значимого сегмента мирового хозяйства, в том числе раскрыта сущность рекреации и туризма, определены особенности туристско-рекреационной деятельности и ее социально-экономические результаты, обобщены основные направления влияния рекреации и туризма на общественное развитие, обоснованы приоритеты повышения социальной эффективности рекреации и туризма в Украине и мире.

Ключевые слова: туризм и рекреация, социально-экономические факторы развития рекреации и туризма, социальная эффективность, мировое хозяйство, национальная экономика.

Summary. Theoretical and methodological principles of implementation of the social functions of recreation and tourism as a significant segment of the world economy, including the essence of recreation and tourism are considered in this work, the features of tourist-recreational activities and its social and economic results are defined, the basic directions of the impact of recreation and tourism for the social development are summarized, the priorities improving social effectiveness of recreation and tourism in Ukraine and in the world are proved.

Key words: tourism and recreation, social and economic factors of the development of recreation and tourism, social effectiveness, world economy, national economy.